

Ere-luhesilana Mo Wala I Laona Mo Uusu-uusu Maa'i

Aalaha (*Lord*)

Mo Jiu kire sai soie mo mwane paine ikire aana mei satai ola “Aalaha” huni haata'inie ha'ama'unge ikire, na huni haata'inie uri kire ii'o aakau huni tola i sulie walana poro painena mala mo iinoni au'esu ingeie. Mo maholo hunge kire soie a Jisas aana “Aalaha,” aena aana ingeie oto a Kraes na e sada mola pe'ie a God. Leesie Matiu 7:21 na Luk 6:46.

Aalahanga A God (*Kingdom of God*)

Aahu'i lo'onga'inge aana Aalahanga a God nge oto mauringe nge a God e aalaha haahie. Aalahanga a God e ka'a ere ike i sulie ngaeta po'o ni henue mai i aano i leu, na lo'u e ka'a ere ike mola i sulie ii'onga oto ta'au i Lengi. Ta'e na'ohai ne'isaenga aana Aalahanga a God ko lae i sulie mauriha'ai ola diana nge mo iinoni kire to'o aana maholo kire ko toli'aasie a God ke aalaha haahie. A Jisas e ha'a-uusulie mwala uri Aalahanga a God e ii'o oto i laona saena mwala, na mwala sai sili oto i laona Aalahanga ngeena maholo kire ko toli'aasie oto a God ke aalaha haahie mauriha'ada. Leesie Luk 17:20-21. Aena urine, kie saie uri ngaeta mwala kire pwani sili oto i laona Aalahanga a God, aana kire ko tola i sulie walana God pe'i hiiwalaimolinge aana Kalena.

Ta'e mwala oto hunge lo'u ko heitohea mola a God, na urine kire haata'inie uri kire

sere'inie oto Aalahanga a God. Ta'e lae-lae a God kei haro asuie taane nga walumalau haalu, na aana dinge ooreta ngeena, nge ahutana mwala kei meni lio saie oto uri a God oto mola ni ko aalaha haahie ahutana walu ola. Aana maholona a Jisas kei ne'i inemaui nana ahutana mo iinoni, na kei ha'amotaahie ta'ena nga iini hei-heitohe. Aena urine kie sai unue no'one uri Aalahanga a God ko lae ue mai. Ahutana mo iini nge kire kei ii'o oto ta'au i Lengi pe'ie, kire kei ii'o diana oto huu i laona aalahanga manikulu'e ingeie. Leesie Matiu 3:2.

Aapoloa Aaopa (*Gentiles*)

Mei wala Aapoloa Aaopa e uure hunie mwala aana ta'ena nga leu aana walumalau nge ikire nga mo Jiu ha'ike. Mo Jiu kire tohungi leledie mo Aapoloa Aaopa aana kire lo'onga'inie uri a God e lio hilisire mola mo Jiu na e ka'a saeto'o aana lo'u mo Aapoloa Aaopa. Na mo Jiu kire leesie mo Aapoloa Aaopa mala mo pu'o aana kire ka'a torihesi'o wa kire ke saie mo Uusu-uusu Maa'i. Leesie Epesas 2:11-12.

Aasi i Kalili (*Sea of Galilee*)

Aasi i Kalili e ii'o ta'au i laona ma'usu aana po'o ni henue i Kalili i Israel, na e kara'i peine sada pe'ie Mala Mwai-mwei. Aasi i Kalili ngeena, aarokanga aana 13 kilomita (ola mala uure i Afio hunie i Kalona), na tewaha'ana 23 kilomita (ola mala uure i Rararo hunie i Tarapaine). Mo toloi henue kire ii'o kali-kelie aasi ngeena, na aana nga mo maholo iiru peine e sai tolana hite aana na e sai mawa paine mala aasi meuri ikolu. Kokoroha'ana

aasi ngeena e liue hai aawalai mita, na mo ii'e hunge nge aana. Leesie Matiu 14:22-33, na Mak 4:36-41, na Jon 21:1-11.

Ate'a Huni Waen (*Wineskin*)

Mo Jiu oto i na'o kire sai esuie mo ate'a huni waen aani te'e-te'ei nanikoti. Maholo kire ko horo'ie nanikoti, oto kire ko ta'aasie te'e-te'ei ola mwaanie, na kire ko ha'asato'aie. Oto kire ko teurie te'e-te'ei ola hunie ke laku lo'u, nge kire ko huie wai i laona. Oto maholo e rere'a kohi, nge kire sai dedeie ewe-ewena mo grep i laona, na kire ko ponosie maa-maana. Lae-lae maholo ewe-ewena mo grep e madoro, nge ko po'o-po'ola na e ne'ie waen oto. Ta'e mala te'e-te'ei olana kei lalahu'e oto, nge maholo ewe-ewena mo grep ko po'o, nge kei haka mola. Leesie Matiu 9:17.

B.C. / A.D. (*B.C. / A.D.*)

Hute-hutanga a Jisas e oopaa sisihonga aana walumalau aana e ro aapa—mo helisi i na'o, na mo helisi mai puri. Mei wala B.C. ko uure hunie “Before Christ” na iidumilana mo helisi aana ahutana mo ola nge kire rau i na'ona Kraes e hute, kire to'o aana mei wala B.C. ngeena pe'i'i. Huni ha'amalaa, a Mosis e ha'a-iisitanga'inie mo Jiu mwaanie i Ijip ola mala 1446 B.C., na a Deved Inemauro e aalaha haahie mo Israel aana ola mala 1010 B.C. lae hule aana 970 B.C., na mo Babilon kire ohoie huilume i Jerusalem aana 586 B.C.

E urine no'one aana mo ola kire rau i purine hutelana a Jisas. Mei wala A.D. e ka'a to'o aana ike mei ne'isaenga “After Death” mala ngaeta mwala kire lo'onga'inie. !Ha'ike! Mei wala

A.D. ko uure hunie mei wala aana erenga ni Latin “Anno Domini” nge ne'isaenga aana “The Year our Lord [was born].” Oto ta'ena nga ola e rau mai purine hutelana a Jisas e to'o aana mei wala A.D. ngeena pe'ie. Huni ha'amalaa, a Jisas e mae ola mala 30 A.D., na a Mendana e hola'i hule mai Solomon Islands aana 1568 A.D., na Solomon Islands e uure maraana aana 1978 A.D.

Oto aena aana iidumilana mo helisi ko aehota aana a Jisas e hute, e malisine kie ke unue a Jisas e hute aana halisi 0 A.D. Ta'e mo iini kire saenanau nge kire hola'i iidumie mo helisi urine, kire kele dau pele, na si'iri kie saie uri a Herod Inemauri Peine e mae aana halisi kie haara'inie 4 B.C. Oto aana a Jisas e hute i na'ona a Herod e mae, e lio mala a Jisas e hute aana ola mala halisi 5 B.C.

Bred (*Bread*)

Mo Jiu kire sai esuie bred ikire aana wit na bali, e ro na'ohai ola aana mo hohola ikire. Na bred oto na'ohai ngeulaa ikire mo Jiu mala ikie, kie to'o aana uuhi na hui e ro na'ohai ngeulaa aana sihola ikie. Ikire mo Jiu kire to'o aana e ro taungei bred. Ngaeta iini e to'o aana iis oto i laona, na e sai po'o-po'ola na ko pai-peine mala mo keke mwala ko eu'esui'i mai henue. Ta'e taungei bred ngeena ko tola tewa huni esuie aana kire ke haro maa'oohie iis ke da bred ko po'o ha'alaa. Ruana nga taungei bred ikire, kire ka'a ne'ie ike nga iis i laona, na iinine e tohungai rerepata'a mola mala mo bisket ikie si'iri. Taungei bred ngeena kire sai esuie mola lau-leu, na kire sai ngaa tarau suli

maholo aana Houlaa Ni Liumwaanie. Leesie Matiu 4:3, 6:11 na Luk 9:13.

Deved Inemauro (*King David*)

A Deved kalena Jese, ingeie nge ruana inemauro mo Israel oto i na'o, na ingeie oto kire saie mala na'ohai inemauro ikire mo Jiu. A Deved e tohungai manata diana hunie a God hule aana e uusue mo kana maa'i oto hunge huni ha'apaina'aa God. Na mo kananga ngeena kire ii'o oto i laona Puke Ni Kana mo Jiu nge kie haara'inie aana "Sam." Maholo a Deved e saanau, asunge ingeie mola huni lio i sulie mo sipu aamana. Ta'e aana ngaeta hai dingo a Propet Samuel e suuhie a Deved aana rumu huni haata'inie uri a God e lio hilisie hunie ke ne'i inemauro oolisie a Sol. A Sol Inemauro e sare horo maesie a Deved, ta'e a Deved e noruto'o mola aana a God, na e ha'ama'u mola aana Sol Inemauro. Lae-lae maholo mo maelonga kire horo maesie a Sol, nge a Deved e si ne'i inemauro, na e aalaha haahie mo Israel aana tala oodo hunie hai aawalai helisi. Mo propet oto i na'o kire uusu-uusu i sulie a Ha'a-uuri nge a God e haiholota'i huni uusunge'inie mai, na kire unue uri kei uure oto mwaanie komu a Deved Inemauro. Oto lae-lae a Jisas e uure aana komu a Deved mala Tataroha Diana e unue aana Matiu 1:2-16, na Luk 3:23-38, na Rom 1:3, na Haata'inge 22:16.

Dingo Maa'i Mo Jiu (*Sabbath*)

Hai dingo maa'i ikire mo Jiu kire haara'inie aana "Sabat." Lo'onga'inge aana Sabat aana erenga ikire mo Jiu uri "Mamalo." Maholo a

God e ha'aholaa walumalau, e asuie i sulie oono hai dinge mola na e mamalo mwaanie asunge ingeie aana hiune nga hai dinge. Oto maholo e niie mo ha'atolanga hunire mo Jiu, e unue hunire uri kire ke asu mola hunie e oono hai dinge, na aana hiune nga hai dinge kire ke mamalo, na mwaanie kire da lo'u nga mei esunge aana hai dingena. Oto mo Jiu kire tohungai ne'isae paine aana hai dinge ngeena mala ngaeta aapa aana palonga ikire hunie a God.

Mo Jiu kire totohoa mo dinge ikire uure aana maholo sato ko suu i seulehi lai hule aana maholo sato ko he'i suu lo'u aana ruana nga hai dinge. Oto aena urine, Dinge Maa'i ikire mo Jiu ko aehota aana sato suu aana dinge kie haara'inie aana Wasito'oni, na ko mango aana sato suu aana dinge kie haara'inie aana A'a'o.

Oto tarau mo rato ni Jiu kire upwesie a Jisas aana e sai kuraa mwala aana dinge maa'i ikire ngeena, ta'e a Jisas e haata'inie uri aamasinge hunie mo iinoni e roro'a lo'u liutaa aana mamalanga aana hai dinge ngeena. Na a Pol Hurula'aa e haata'inie aana Rom 14:5, na Kalesia 4:10, na Kolosi 2:16, uri e ka'a malisi ike hunie kie ke ha'a-ere haahie ha'ama'unge aana mo dinge urine.

Dinge Ni Leinge (*Judgement Day*)

A Jisas e ha'a-uusulie mwala uri kei he'i ooli lo'u mei welumalau aana nga maholo huni leie ahutana iinoni. Oto ma'alana nga iini e mae ko tewa oto uri taa, ta'e kei meuri eeliho'i lo'u aana Dinge Ni Leinge ngeena. Aana hai dingena, a Jisas ke si oopaa ahutana

mwala aana e ro aapa. Mo iini nge kire ka'a hiiwalaimoli aana a God na kire hai-heitohea mola, ha'amotaahilada kei lae tara'asi oto. Ta'e mo iini nge kire hiiwalaimoli aana Jisas na kire asuie nga taa a God e saeto'o aana, nge kire ke si ii'o diana mola pe'ie oto tarau. Leesie Matiu 25:31-46 na Rom 14:10 na Haata'inge 20:11-15.

Dunge Ni Ha'amotaahinge (*Hell*)

A God e dau aakau aana nga leu ni ha'amotaahinge hunie a Pwelu Eero-eero na mo li'oa aaela ingeie hunie kire kei ii'o oto huu aana. Oto ta'ena nga iinoni nge e ka'a oonisae ike mwaanie tolaha ni ooraha'aa ingeie na ke lulu i sulie a Jisas, ingeie no'one a God kei aasie i laona leu ni ha'amotaahinge ngeena. Leu ngeena e tohungai ha'ataulie oto a God, na tolaha'i ola diana ingeie, na walu ola diana e asui'i. Maholo Uusu-uusu Maa'i ko ere luhesie leu ngeena, nge ko ha'a-ha'amalaa aana dunge paine na rodohono, na aana sapesalunge na ngaranga. Aana leu ngeena, sapesalunge e sa'a mango oto oo'oo, na saehuunge kei peine mola tarau. Leesie Matiu 13:40-42, na Mak 9:43-48, na 2 Pita 2:4, na Haata'inge 20:10-15.

Elaeja (*Elijah*)

A Elaeja ngaeta na'ohai propet a God oto i na'o, aana e tohungai uure honosie mo inemaui ni Jiu nge kire palo-paloa mo god eero-eero. A Elaeja e ka'a mae ike, ta'e a God e tola mauri mola aana i Lengi huni ii'o mola pe'ie ta'au. Aana pongine a Jisas, mo Jiu kire hiiwalaimoli uri a Elaeja kei eeliho'i lo'u mei huni deu aakau aana mwala loosie a Ha'a-uuri

kei hule. A Jon Loto Maa'i e asu no'one mala a Elaeja, na e tohungēi deū aakau diana aana tala loosie a Jisas, na hule aana a Jisas e unue uri a Jon Loto Maa'i e asuie asunge a Elaeja ni ngeena. Leesie Matiu 17:1-13, na Roman 11:2-5 na Jemes 5:17

Ensel (*Angel*)

Mo ensel, ikire mo li'oa nanama nge kire ii'o oto pe'ie God na kire ko au'esu mola nana. Ikie mo iinoni kie ka'a sai leesie ike mo ensel, ta'e kire ko haata'i oto hunikie ha'alaā kie ko leesire. Na maholo nga ensel ko haata'i hunie nga iini urine, a God nge e uusunge'inie mai hunie ke asuie nga mei esunge nana. Leesie Luk 1:26-38, na Palonga 12:6-11, na Hibru 1:14. A God e haara'inie na'ohai ensel ingeie a Maekol (Jiud 1:9), na ngaeta ensel a God no'one nge a Kebrel (Luk 1:9, 26). Mo ensel kire lio ni me'unge na kire to'o aana nanamanga oto paine, ta'e e ka'a malisine ike uri ikie mo iinoni kie ke palo-palora. Leesie Kolose 2:18 na Haata'inge 19:9-10.

Grep (*Grape*)

Mo Jiu ko eu'esuie mo pariki aana taungei walo grep ienini aana hue-huana e tohungēi meli-meli. Hue-huana e paine mala hue-huana amusi, na e sai hungu hiito'o no'one aana ta'ata'a pungui ola. Ahutana mwala kire mani saeto'o aana mo hue-huana grep aana kire ngau kohi, na kire sai ha'asato'ai'i no'one hunie kire ke a'ate hunie ke ii'o tewa. Ta'e taungei hue-huei ola ngeena kire saeto'o aana liutaa huni eu'esuie waen aana. Aena urine, maholo

kire ko esuie mo periki ni grep ikire, kire ko didie no'one ngaeta kalinge paine aana hau. Oto kire ko ne'ie mo hue-huei grep i laona kalinge paine ngeena, na kire ko uuri puli-pulisi'i hunie ewe-eweni ke lae mwaani'i. Oto kire ko ne'ie ewe-ewena mo grep ngeena i laona mo ate'a aani te'e-te'ei nanikoti, na lae-lae ewe-ewena mo grep ngeena ko madoro maraana na ko ne'ie oto waen, tohungana inunge mo Jiu. A Jisas e sai aalahuu no'one i sulie mo walo grep. Leesie Matiu 21:33-39 na Jon 15:1-8.

Ha'a-uusuli Aana Ha'atolanga a Mosis
(Teacher of the Law of Moses, Scribe)

Ngaeta pulitaa mo Jiu ko esu mola huni lio i suli diana aana mo Uusu-uusu Maa'i ikire. Mala uri ngaeta uusu-uusu hio-hio maa'i ikire e lio mala ko kara'i aaela oto aana e tohungai ii'o tewa oto, nge nga iini aana pulitaa ngeena ke toolea baero ingeie na ke uusue nga iini urine lo'u. Suli maholo kire ko esuie nga uusu-uusu haalu urine, kire ko tohungai esu diana aana mwaanie kire asuie nga dau pelenga aana nga taa kire ko uusue.

Oto aana kire asu diana urine, ikire oto kire sai diana aana mo Ha'atolanga a Mosis na ahutana mo Uusu-uusu Maa'i mo propet. Oto kire ko pe'ie mwala aana ha'a-uusulinge i sulie nga taa a God e unue. Ta'e lae-lae, mo mwane aana pulitaa ngeena kire ko aehota huni sapeie lo'u mo ha'a-uusulinge ikire mola maraada pe'ie mo iini a God, na nga taa kire ha'a-uusulie mwala aana, kire tohungai hi'e

liutaa hunie mwala kei lulu i suli'i. Oto a Jisas e tohungēi ere aada aana kire ko ha'atakaloa mola mwala. Leesie Matiu 23:1-36 na Mak 7:1-13.

Haiholota'inge (*Agreement, Promise*)

Haiholota'inge mei wala ma'uta'a e lae i matolana nga ro iinoni wa e ro pulitaa huni esuie nga mei ola—nga iini ke esuie aapa ingeie hunie nga taa kinerue saeto'o aana kei oa hunirerue. Oto i laona mo Uusu-uusu Maa'i, kie sai leesie mo haiholota'inge nge a God e asui'i pe'ie ngaeta mwala. A God e asuie ngaeta haiholota'inge urine pe'ie a Ebrahim na mo iini aana komu ingeie. Leesie Jenesis 17. Aana haiholota'inge ngeena, a God e unue uri kei niie mei mwakano paine nana Ebrahim, na a Ebrahim kei aehotaa mo komu oto hunge. Oto hunie aapa ingeie, a Ebrahim e unue ke ii'o maa'i na uri komu ingeie ke dau i sulie tolahana torihesi'onga.

E urine lo'u aana maholo a Mosis e toolea mo Jiu i saana toloi henuē i Saenae na a God e niie mo Ha'atolanga hunire, aana a God e unue uri ke lio i sulie mo Jiu na kei ha'adiana'ara mala uri kire ke tola i sulie mo Ha'atolanga taane. Leesie Eksodas 19:5. Oto hunie aapa ikire, mo Jiu kire mani unue uri kire ke haro lulu i sulie mo Ha'atolanga ingeie. Leesie Eksodas 24:3-7. Haiholota'inge a God e asuie pe'ie mo Jiu aana maholona kire haara'inie aana Haiholota'inge Lalahu'e na aana Haiholota'inge ngeena a God e unue uri nga iini ko tola i sulie oto ahutana mo Ha'atolanga ngeena ha'alaa ko ii'o oodota'i

i maana God. Ta'e nga ta'a-ta'a iini aana mwala ni welumalau e ka'a tola i sulie mo Ha'atolanga ngeena ta'ingelu.

Oto a God e asuie Haiholota'inge Haalu nge a God e unue uri nga iini ko hiiwalaimoli aana a Jisas Kraes, nge a God kei leesie mala iinoni oodota'i. Aena aana Haiholota'inge Haalu ngeena, nge sapesalunge aana maelana a Jisas i lengine po'u-po'u e lae oto i tehula'ana mo ooraha'aa ikie mo iinoni. Oto iinoni nge ko lulu i sulie a Jisas, e ne'i iinoni oodota'i oto i maana God. Leesie Matiu 26:28 na Hibru 7:22, 8:6-13.

Hanuesala (*Wilderness, Desert*)

Hanuesala oto nga po'o ni henue nge nga mwala na nga mo nume ha'ike aana, aena aana e a'ate oto hiito'o. Mo wei aana mo henuesala kire mwai-mwei mola na kire sai a'ate lau-leu. E aasa oto hunie mo ei kire kei pwito, na oone a'ate mola pe'ie mo heu nge kire ii'o aana mo leu urine.

Herod Inemauro Peine (*Herod the Great*)

A mwane ienini nge e inemauro haahie Israel aana maholo nge a Jisas e hute. A mwane ngeena nga mwane ni Rom ha'ike, ta'e ikire mo Rom ni kire si ha'a-uuresie haahire mo Jiu, ma'alana ingeie nga mwane ni Jiu ha'ike. Mo Jiu kire tohungai sere'inie a mwaena aana tolahana e tohungai aela aani deu rarahilana mwala kire ii'o i memelutana.

Maholo a Herod Inemauro Peine e aehota huni aalaha aana 37 B.C., nge Nume Maa'i Peine mo Jiu i Jerusalem e ka'a diana ike. Oto a Herod e dau rarahie mwala hunie mo helisi hunge hunie kire ke asu diana aana Nume

Maa'i Peine hunie ke paine lo'u na ke tohungē lio manikulu'e. Leesie Luk 21:5 na Jon 2:20. Ingeie no'one inemauxi nge e uusunge'inie mo ramo ingeie huni horo maesie mo mwela mwane i Betlehem. Leesie Matiu 2:1-20.

A porona e to'o aana mo hu'e hunge, na ngaeta mo iini aada, nge a Maltes, na a Kliopata, na a Marieme. A Maltes e ha'ahutaa a Antipas na Akeleas, na a Kliopata e ha'ahutaa a Pilip, na a Marieme e ha'ahutaa ngaeta Pilip lo'u. A Herod e aalaha haahie i Israel ola mala hai aawalai helisi, na e ka'a tewa lo'u i purine a Jisas e hute na ko mae oto. Maholo e mae nge e oolu kalena kire si oolisia. Ikire oto a Akeleas, na a Antipas, na a Pilip kalena Kliopata.

Herod Akeleas Inemauxi (*Herod Archelaus*)

A Herod Akeleas Inemauxi ingeie na'ohai mwela a Herod Inemauxi Peine na purine maelana aamana e ne'i aalaha oolisia aamana haahie ta'a-ta'a aapa paine aana aalahanga aamana. Ingeie e toolea mo po'o ni henuē i Jiudia na i Samaria na i Idumia. E aalaha hunie aawalai helisi aana maholo a Jisas e mwai-mwei ue. E ka'a ii'o tewa ike aana aalahanga ngeena, aena aana e horo maesie mo iini hunge, na e tohungē waelie mo iini i laona lio i sulinge ingeie. Oto inemauxi ni Rom e oohe aasie mwaanie hanuena na ngaeta mwane ni Rom lo'u e si oolisia. Leesie Matiu 2:22.

Herod Antipas Inemauxi (*Herod Antipas*)

A Herod Antipas Inemauxi ingeie mwane kalena Herod Inemauxi Peine, na purine maelana aamana, a Antipas e ne'i aalaha oolisia

aamana haahie ta'a-ta'a aapa aana aalahanga aamana. A porona e toolea po'o ni henue i Kalili na po'o ni henue i Perea. E si aehota huni aalaha mola aana maholo a Jisas e ne'i wee-wee ue, na e aalaha hunie ola mala hai aawalai helisi-lae hule aana halisi 39 A.D.

A Herod Antipas e hola'i to'o-to'o aana ka'u ngaeta hu'e ta'e e toli'aasie mola, oto ko he'i to'o aana lo'u hu'e poro aasine, a Pilip (kalena Herod Inemaui Peine na a Marieme). Oto aana a Jon Loto Maa'i e unue uri leune e waelie Ha'atolanga a God, nge a Herod Antipas e horo maesie oto a Jon. A Herod Antipas no'one ni e leie a Jisas maholo a Paelat e uusunge'inie a Jisas wau i saana i na'ona kire horo maesie. Leesie Matiu 14:1-2 na Luk 23:7-12.

Herod Pilip Inemaui Rue (*Herod Philip II*)

A mwane ienini ingeie kalena Herod Inemaui Peine na a Kliopata, na purine maelana aamana, a Pilip e ne'i aalaha oolisie aamana haahie ta'a-ta'a aapa aana aalahanga aamana. Ingeie e toolea po'o ni henue i Iturea na po'o ni henue i Trakonaetis na ngaeta mo henue lo'u kara'inie e ro leune. Ingeie e si aehota huni aalaha maholo a Jisas e ne'i wee-wee ue, na e aalaha mola hunie e oolu aawalai helisi mwana walu. A Pilip e aalaha diana liutaa aana mo eesine. Leesie Luk 3:1.

Ngaeta Herod Pilip lo'u e ii'o no'one, ta'e ingeie kalena Herod Inemaui Peine na a Meriame. A Herod Pilip ienini, aamana e sere'inie, oto e ka'a ne'i inemaui ike oolisie aamana maholo e mae. Herod Pilip ienini nge e hola'i to'o-to'o aana a Herodias, na a Herod

Pilip Inemauro Rue ha'ike. Leesie Matiu 14:3.

Houlaa Ni Aapa-aapa (*Feast of Tabernacles*)

Mo dinge paine ikire mo Jiu oto ienini, na kire sai haara'inie no'one uuri, "Houlaa Aana So'okoninge." O sai leesie mo ha'atolanga i sulie mo dinge ienini aana Levitikas 23:33-40 na Nambas 29:12-40. Aana mo dinge paine ienini, mo Jiu kire ko meni loloko huni aamasito'o aana maholo a God e lio i sulire i laona hanuesala. Aana maholona, mo weuwada kire ka'a ii'o ike aana mo nume diana, ta'e kire talei lae-lae hailiu mola i laona hanuesala hunie e hai aawalai helisi. Ta'e a God e si na'oda takoie tohungēi henue ikire i Israel, na aena mei olana nge kire sare loko huni paalahea a God haahie. Taungei lokonga ngeena e sai lae hunie e hiu hei dinge aana mo dinge kara'inie ha'amangolana waro-warō ikie Septemba. I laona mo hei dinge ngeena, mwala e sai ii'o mola i laona mo kele aapa-aapa kire asui'i aani sasarai ei. Oto kire ii'o mola pe'ie aarenga'inge na asuilana mo uuraa'inge i Nume Maa'i Peine i Jerusalem. Leesie Jon 7:2.

Houlaa Ni Ha'amaa'ilana Nume Maa'i Peine (*Feast of Dedication*)

Mo dinge paine ie kire sai haara'inie no'one aana "Houlaa Ni Raa-raa" aena aana kire sai ha'a-ha'a-eesohie mo laite hunge no'one i Nume Maa'i Peine i Jerusalem aana maholona. Aana mo dinge paine ngeena mo Jiu kire ko aamasito'o aana maholo kire tola aaliho'i aana Nume Maa'i Peine a God mwaanie ngaeta inemauro aela, na kire ha'arere'aa na kire ha'amaa'ie lo'u. Mo dinge paine ienini ko lae

hunie e walu hei dinge i laona waro-warō ikie
Disemba. Leesie Jon 10:22

**Houlaa Ni Hora-hora Apui, Houlaa Ni Pen-
tekos** (*Feast of Firstfruits, Pentecost*)

Ngaeta hai dinge paine ikire mo Jiu oto
ienini, na kire sai haara'inie no'one uuri,
“Houlaa Aana Mo Wiki,” wa “Lime Aawala,”
wa lo'u “Pentekos.” Kire ko ere urine aana hai
dinge paine ienini ko reu e hiu wiki pe'ie nga
dinge (lime aawalai hei dinge) i purine Houlaa
Ni Liumwaanie. Mei wala aana erenga ni
Krik hunie lime aawala uuri, “Pentekos.” O sai
leesie mo ha'atolanga i sulie hai dinge ienini
aana Levitikas 23:15-22 na Nambas 28:26-31.

Oto aana hai dinge paine ienini, ikire mo Jiu
kire ko niie hunie a God mo hora-hora apui
ikire, na kire ko paalahea haahie eetana nga
so'okoninge ikire. Leune e sai reu mola aana
waro-warō kire haara'inie aana Sivan, nge ko
aehota i denumana waro-warō ikie Mei na ko
ha'amango i denumana Jiun.

Aana Houlaa Ni Hora-hora Apui i purine
a Jisas e mae, hungelana mo Jiu kire mani
loko i Jerusalem uure aana ta'ena nga leu
ni welumalau. Oto Li'oa Maa'i e siho mai
uure i Lengi na e niie nanamanga hunie mo
hurula'aa ke ere aana mo erenga hai aopa'i,
na a Pita e taroha'inie Tataroha Diana hunire.
Oto ola mala oolu sinolai mwane aada kire
mani oonisae na kire aehota oto huni lulu i
sulie a Jisas. Oto aana hai dinge ngeena a
God e ha'a-uuresie soihaada'inge ingeie hunie
ke asuie asunge ingeie mai aano i leu. Leesie
Palonga 2:1-41.

Houlaa Ni Liumwaanie (*Feast of Passover*)

Hahu'ana mo dinge paine mo Jiu oto ie, na kire sai haara'inie no'one uuri, "Houlaa Ni Bred Iis Ha'ike Aana." Mo dinge ienini kire ko aama-aamasito'o aana maholo a God e laue mo weuwada mwaanie i Ijip aana pongine a Mosis. Aana maholona mo Jiu ko esu mala mo koni-konihe ikire mo Ijip, na inemauri ikire mo Ijip ka'a sare toli'aasie ike mo Jiu hunie kire ke lae mwaanie i Ijip. Oto a God e uusunge'inie ngaeta ensel hunie ke horo maesie ahutana mo na'ohai mwela mwane nge kire hute aana mo meu'ana ni Ijip. Ta'e hunie mwala ni Jiu, a God e unue uri kire ke horo'ie nga kalei sipu hunie kire ke aaloha'inie apune i pweune mo maa aana mo nume ikire. Kire asuie leune urine hunie uri maholo nge ensel ngeena kei lae mai, na ke liu mola mwaanie mo nume ikire aana kei leesie mo epu ngeena. Leesie Eksodas 12:31-51 na Hibru 11:28.

Mo dinge paine aana Houlaa Ni Liumwaanie ngeena e lae tararuru oto pe'ie ngaeta hui hei dinge paine nge kire ngau-ngeu bred nge nga iis ha'ike aana. Na mo bred ngeena, ola huni aamasito'o aana maholo a God e ha'a-iisitanga'inire lau-leu mwaanie i Ijip. E laure lau-leu hule aana bred ikire e ka'a to'o maholo lo'u huni po'o aana iis.

Oto suli helisi, ikire mo Jiu ko loko ta'au i Jerusalem uure oto mwaanie ta'ena nga leu aana walumalau huni aamasito'o aana mo hei dinge paine ngeena. Leesie Luk 2:41 na Jon 11:55. Kire mani loloko ta'au na kire au'esuie mo uunu-olanga ikire hunie a God

huni haata'inie uri kire tohungēi ilenimwa'e haahie a God e ha'a-iisitanga'inire mwaanie i Ijip. Kire dau-deu urine aena aana a God e unue oto hunie mo weuwada wai na'o uri kire ke au'esuie Houlaa Ni Liumwaanie oto urine. Ikire mo Jiu kire loloko hunie Liumwaanie aana waro-warō nge mo Jiu kire haara'inie aana Nisan. Waro-warō ikire ngeena ko aehota i denumana waro-warō ikie Mas na ko ha'amango i denumana Eprol.

Hu'i-hu'ite, Tolimaa Aana Nanamanga *(Miracle, Sign)*

Mo hu'i-hu'ite oto mo ola ni pangata'inge nge a God e sai esui'i huni haata'inie nana-manga ingeie. Hu'i-hu'ite oto mei ola a God mola maraana e sai esuie na nga iinoni aana walumalau ie ha'ike. Taungei ola urine kie ka'a saie ike uri ko reu-reu uri taa, ta'e kie sai leesie na hiinge'inie mola. Na kire ka'a rau-reu tarau ike, ta'e mola aana maholo a God ko lio hilisie. I laona mo Uusu-uusu Maa'i kie sai leesie mo hu'i-hu'ite oto liutaa aana e hai maholo—aana pongine a Mosis, na a Elaeja, na a Jisas, na mo hurula'aa. A God ko da mo hu'i-hu'ite mala mo tolimaa aana nanamanga ingeie huni pe'ie mwala hunie kire ke hiiwalaimoli oto aana. Leesie Matiu 4:23-24 na Mak 4:37-41 na Luk 5:18-25 na Jon 11:1-44.

Hurula'aa *(Apostle)*

Wau i henue paine aana pongine a Jisas, mwala paine mala mo inemaui kire to'o aana mo hurula'aa huni laenga'inie walada. Asunge ikire mo hurula'aa oto huni totola uusu-uusu mwaanie mo aalaha ikire takoie

ngaeta mo henue, na huni ere pe'ie mwala oalana mo aalaha paine ikire. A Jisas no'one e lio hilisie aawalai pwaarongoisuli mwana rue huni lae-lae pe'ie oto tarau, na e haara'inire mo hurula'aa ingeie. Leesie Luk 6:13. Na aana maholo a Jisas e ta'ela'i eeliho'i ta'au i Lengi, mo hurula'aa ngeena oto kire taroha'inie Tataroha Diana a God. Aana ngaeta mo maholo lo'u mei puri, kire haara'inie a Pol na ngaeta mo iini lo'u uri ikire mo hurula'aa no'one. Leesie Palonga 1:21-22 na 1 Korinit 9:1-6. A God e niie mai nanamanga paine hunie mo hurula'aa aena aana asunge ikire oto huni ha'a-uuresie soihaada'inge aana ta'ena nga leu aana walumalau. A God e ne'ie mo hurula'aa mo na'ohai mwane aana soihaada'inge. Leesie 1 Korinit 12:28. Asunge ikire oto huni ha'a-uusulie mwala i sulie Tala Oodo, na huni lio hilisie mo na'ohai mwane aana soihaada'inge mala mo bisopi na mo ha'a-uusuli na mo iini kire ko heirareta'i. Leesie Taetas 1:5-9

Iawe (*Yahweh, Jehovah*)

Satai ola “Iawe” ngeena satai ola a God e unue oto i na'o hunie a Mosis aana Eksodas 3:14, na ne'isaenga aana “Ineu oto” wa “Ineu oto nou ii'o huu.” Aana Jon 8:58-59 a Jisas e unue mei satai ola ngeena i sulie maraana, na aena leune mo Jiu kire ari'apasie kire ke horo maesie, aana iini ko ere urine ko unue uri e sada mola pe'ie a God.

Ii'onga Rere'a (*Cleanse, Clean, Purify*)

Ha'a-uusulinge e uure mai mwaanie mo Ha'atolanga a Mosis hunire mo Jiu uri iinoni ke rere'a, ha'alaa e si lae huni palo-paloo a God.

Mo ola hunge kire sai esuie iinoni ke mada'a aani na ngaeta mo ola urine nge oto ie—huni hele aana nga poo, wa huni ngeue mo ngeulaa e honu aana apu, wa huni hele aana nga mei ola e mae oto, wa huni to'o aana maelaa ni osa, wa huni meuri eeni mwela. Ngaeta Ha'atolanga e unue no'one uri iinoni nge ko hele i sapena iinoni mada'a, ingeie no'one kei mada'a. Aena urinena nge e tohungei eepu oto hiito'o hunie iinoni pe'ie mo maelaa mada'a urine kei ii'o i laona huilume dolalie mwala kire ka'a to'o aana ike. Na e aapu no'one hunie kire ke loko pe'ie mwala aana mo nume ni palo-palo. Oto mo iini kire mada'a urine aana maelaa ni osa, kire tohungei saeto'o aana ha'uurilada ke lae hunie kire ke aawa, na lo'u liutaa hunie kire ke rere'a malisine ii'onga lo'u pe'ie mwala. Leesie Luk 5:12-14.

Mo Ha'atolanga a Mosis e to'o aana no'one mo tala huni ha'arere'aa lo'u iinoni eeliho'i mwaanie mo mada'anga ngeena, na mo tala ngeena ko meni lae pe'ie lotonga na uuraa'inge na walana mo pris.

Ta'e a Jisas maraana oto e unu haada'i aana nga taa e sai ha'amada'aa iinoni i maana God, na ola ngeena oto ooraha'aa. Maholo mauriha'ana iinoni e ii'o oodota'i oto ta'ingelu na iinoni ngeena e tohungei toli'aasie oto to'ohuu hunie a God, nge iinonine e tohungei rere'a oto to'ohuu i maana a God, ma'alana e ka'a lae ike i sulie ahutana mo ha'atolanga ni ha'arere'anga i laona mo Ha'atolanga a Mosis. Leesie Matiu 15:1-20.

Iis (*Yeast*)

Iis ikire mo Jiu ngaeta kele taungei ola nge kire sai aaropwaie pe'ie pulaoa hunie pulaoa ngeena ke hane. Asunge aana iis ikire e sada no'one mola mala iini mwala ko esu bred aana si'iri. Ma'alana iis kele mei ola oto mola mwai-mwei, ta'e maholo kire ko aaropwaie pe'ie pulaoa, e sa'a tewa na iis ko ha'ahanea oto pulaoa ngeena mola ta'ingelu.

Ngaeta mo maholo a Jisas e ha'amalaa tolahana mo Parise, wa Aalahanga a God, aana iis ngeena. E ere-ere urine aani huni haata'inie kele tolahai ola mwai-mwei nge e sai to'ohie mei ola e tohungei paine huni waelie, wa huni ha'adiana'aa. Leesie Matiu 16:6 na Luk 13:20-21 na 1 Korinit 5:6.

Inemauro Ni Rom (*Caesar*)

Aana pongine a Jisas, ahutana mo leu aana walumalau kire ii'o oto mola i melutana aalahanga ni Rom. Oto inemauro ni Rom, ingeie inemauro haahie ahutana mo inemauro na mo aalaha aana ahutana mo leu hai aopa'i aana walumalau aana maholona, i sulie kire mani ii'o mola i melutana aalahanga ingeie. Leesie Luk 2:1. Inemauro peine ngeena e to'o aana nanamanga paine aana maholona, na e tohungei sai deu rarahie mo iini i melutana. Aana maholo a Jisas e hute, mae ingeie e ii'o tewa oto i Israel huni deu rarahire mo Jiu. Oto mo Jiu kire tohungei sere'inire mo Rom, na ngaeta mo iini aada ko heiseuni pe'ire hunie aalahanga ni Israel ke su'uri ii'o i melutana aalahanga ni Rom ngeena (urihana mo BRA na mo PNG). Ta'e e aasa hunire mo Jiu. Oto aena

aana inemaui peine ngeena ingeie e ii'o mola wau i Rom, ta'e ingeie e sai lio hilisie ngaeta mo mwane lo'u huni lio i sulie mo henue paine i melutana. Oto maholo na a Jisas e paine oto, a Herod Antipas oto iini nge inemaui peine ni Rom e lio hilisie huni lio i sulie po'o ni henue i Kalili. Na e lio hilisie no'one lo'u a Pontius Paelat huni lio i sulie po'o ni henue i Juidia. Leesie Jon 19:12-16 na Palonga 25:10-12.

Israel (*Israel*)

A God e haara'inie a Jakob weuwada mo Jiu aana ruana nga sata uuri, "Israel." Oto mo kalena Jakob kire mani ne'i kale ni Israel oto, na lo'u aawalai mwela mwana rue a Jakob kire ne'ie oto aawalai komu mwana rue ni Israel ni ngeena. Oto Israel nga satai ola lo'u hunire mo Jiu, ta'e liutaa e ne'ie satana po'o ni henue ikire mo Jiu kire o'o'o aana. Leesie Matiu 2:21 na Rom 9:6.

Aana pongine a Jisas, hanue i Israel e ka'a ii'o luheta'i ike, ta'e e ii'o mola i memelutana aalahanga ni Rom. Mo mwane paine ni Rom kire ko aalaha haahie Israel, na pe'ie mo ramo aana mae ikire, kire ko tohungai deu rarahie mo Jiu ke niie mo tohungai ola ikire hunire mo Rom. Aena urinena mo Jiu kire tohungai sere'inie mo Rom, na saeda hunie a Ha'a-uuri ke hule lau-leu hunie aalahanga ni Israel ke paine lo'u. Leesie Palonga 1:6

Jerusalem (*Jerusalem*)

Huilume paine mo Jiu ni otona, na huilume maa'i ikire no'one. Uure aana maholo a Solomon Inemaui e asuie Nume Maa'i Peine i Jerusalem, oto e ne'i tohungai leu ikire hunie

esuie mo uunu-olanga huni ta'aasie ooraha'aa i sulie mo Ha'atolanga a Mosis. Ahutana mo Jiu kire ko meni lai loo-loko oto ta'au i leune i Jerusalem suli maholo aana mo houlaa na aana mo hei dinge paine. Hola'ina'o maholo mo Jiu kire to'o aana inemauro ikire maraada, huilume e o'o'o aana oto i Jerusalem. A God ko esuie nga Jerusalem haalu naka hunie kie ke mani ii'o huu pe'ie oto ta'au. Leesie Matiu 2:1, 23:37, na Jon 4:20-21 na Kalesia 4:25-26 na Haata'inge 21:2.

Jiu (*Jew*)

Oto i na'o aana pongine a Mosis, kire sasaie satai ola "Jiu" ngeena mola hunire mo kale ni Israel aana komu a Jiuda. Ta'e lae-lae, ne'isaenga aana mei wala ngeena e hai oolisi na e ahusie oto ahutana mo kale ni Israel ma'alana nga komu uri taa kire hute aana. Ngaeta mei wala lo'u hunire mo Jiu nge uuri, "Hibru," ta'e mei wala Hibru ngeena e tohungai lae hiito'o no'one hunie erenga ikire mo Jiu. Mo Ha'atolanga a Mosis e unue uri mo Jiu ke oopara maraada mwaanie ahutana mo iinoni aana ta'ena nga komu lo'u ni welumalau. Aana mo Jiu kire saie uri a God e lio hilisire mala mo iinoni ingeie, nge kire sasaie ahutana mo iinoni lo'u aana mo Aapoloa Aaopa, na kire unue uri ikire mo pu'o. Leesie Jon 4:9-22 na Rom 2:17-29 na Epesas 2:11.

Jiuda (*Judah*)

A Jiuda ngaeta mwane aana aawalai mwela mwana rue nge kire hute aana a Jakob oto i na'o. Na komu nge a Jiuda e aehota aana nge

kire haara'inie aana komu a Jiuda na mwala ngeena kire ii'o oto aana po'o ni henue i Jiudia. Huilume paine i Jerusalem ingeie no'one i laona po'o ni henue i Jiudia. A Jekob e ere lalai aana nanamanga a Li'oa Maa'i uri mo mwane paine huni aalaha haahie mo Jiu kei uure mwaanie komu a Judah. Leesie Jenesis 49:8-12. Oto lae-lae hahu'ana inemauri mo Jiu a Deved e si hute aana komu a Jiuda. Na a Jisas Kraes e uure no'one mwaanie komu a Jiuda, na e hute aana po'o ni henue i Jiudia aana huilume i Betlehem. Leesie Matiu 1:2-3, 2:6 na Hibru 7:14 na Haata'inge 5:5.

Kale Ni Iinoni (*Son of Man*)

Aana mo maholo oto hunge a Jisas e lalado i sulie maraana e talei unu-unue satai “Kale Ni Iinoni.” Mei wala ngeena e ne'ie nga tolahai ola huni haara'inie iinoni nge e sada pe'ie ahutana mo iinoni, na ingeie oana ahutana mo iinoni. Uure oto aana aehotalana a Jisas oto pe'ie God na e sada no'one pe'ie a God, na ingeie oto iini nge e asuie walu ola. Ta'e e toli'aasie ii'onga urine hunie ke ne'i iinoni. Leesie Pilipae 2:6-8. Na e ne'i iinoni to'ohuu. E hute mai aano i leu na e sapesalu no'one mala ikie na a Satan e malaahongana hunie ke ooraha'aa. Leesie Matiu 8:20 na Hibru 2:14-18. A Jisas e tohungei sada pe'ikie mo iinoni, na aena urinena e haara'inie maraana aana “Kale Ni Iinoni.”

Ta'e mwala aana pongine a Jisas ka'a tohungei rongo saie ike lo'onga'inge aana satai ola ngeena. Oto kire lo'onga'i hiito'o i sulie

nga taa a Jisas ko ha'a-uusulire aana. Leesie Luk 9:20-21 na Leesie Jon 9:35. Oto e ha'a-uusulire uri a Kale Ni Iinoni kei mae hunie ke ha'a-uurie mwala mwaanie mo ooraha'aa ikire. Kara'inie ha'amangolana asunge ingeie, e si aehota huni haata'i diana aana uri ingeie oto a Kale Ni Iinoni nge a Propet Daniel e ere i sulie. Kale Ni Iinoni ngeena ni e to'o aana ahutana nanamanga aana e ne'ie ta'a-ta'a iinoni pe'ie a God, na ingeie oto a Kraes nge a God e uusunge'inie hunie ke lae mai i laona walumalau ikie ie. Leesie Luk 22:69 na Daniel 7:13-14

Kalei Sipu A God (*Lamb of God*)

A Jon Loto Maa'i e haara'inie a Jisas aana "Kalei Sipu a God" aana John 1:29. E haara'inie urine aana e lio saie uri a Jisas oto a Ha'a-uuri nge a God e uusunge'inie mai huni ta'aasie ooraha'aa mwaanie mo iinoni. I sulie mo Ha'atolanga a Mosis, mo Jiu kire sai esuie uunu-olanga aana kalei sipu mala nga uu-aa'inge hunie a God, hunie a God ke sae aasie mo ooraha'aa ikire. Na maholo kire ko horo'ie kalei sipu aana uunu-olanga hunie Houlaa Ni Liumwaanie, nge kire leesie mei epu ko aahe ngeena mala mei epu huni ta'aasie mo ooraha'aanga nga iinoni, na iinoni ngeena e rere'a oto i maana God. Oto a Jisas nge Kalei Sipu a God aana apune e aahe i lengine po'u-po'u i tehula'ana mo ooraha'aa ikie hunie a God ke sae aasie mo ooraha'aa ikie. Leesie 1 Korinit 5:7 na 1 Pita 1:19. Na aana Haata'inge 5:6 e aalahuu i sulie a Kraes aana kalei sipu.

Kalena Deved Inemauro (*Son of David*)

Ngaeta satai ola hunie Kraes ni ngeena, aena aana mo Uusu-uusu Maa'i i na'o kire unue uri a Kraes kei hute oto mai aana komu a Deved, na kei ne'ie nga inemauroi peine no'one mala a Deved Inemauroi. Leesie Mak 12:35. Mei wala ienini nge ni a Batimeas mwane nge ulu e soie a Jisas aana, na maholo a Jisas e lae i Jerusalem mala inemauroi, mwala hunge kire soi-soie no'one urine. Leesie Mak 10:47 na Matiu 21:9.

Kalena God (*Son of God*)

Aana Jon 10:36 a Jisas e haara'inie maraana uri ingeie Kalena God. A Jisas oto ta'a-ta'a mwela moute'i a God, na e ii'o oto huu pe'ie Aamana uure oto mai na walumalau ha'ike ue. Ingeie oto dangi mei mwaanie dangi, tohungai God mai mwaanie tohungai God. Leesie Jon 1:1-14. A Kalena God ka'a ola ha'ahola ike, ta'e e ta'a-ta'a tolaha aadarue na aamana, na ha'aholalana ta'ena nga ola e lae aana. Pe'ie satana Kalena God ngeena, a Jisas e haata'inie ingeie na Aamana, ikirerue ta'a-ta'a iinoni mola. Leesie Jon 5:19-27 na 10:37-38. Na a God Aamana e ha'awalaimoli'aa walana aana e niie nanamanga na saenanaunge huni esuie mo esunge ingeie. Leesie Matiu 3:17 na 1 Pita 1:16-17. Na aena aana sata ngeena, mo Jiu kire tohungai leledie a Jisas na kire leie hunie maenga. Leesie Matiu 26:62-65. Ta'e a Jisas ingeie Kalena God to'ohuu, na e tohungai peine lo'u liutaa mwaanie mo ensel. Leesie Hibru 1:4-13. Na i tehula'ana manata-diananga ingeie hunikie, nge ikie mo iinoni kie sai hute haalu no'one mala mo kalena God nge kie sai

hele aana maurihe huu. Leesie Jon 3:16-36 na Kalesia 2:20 na Kolose 1:15-20.

Kesi Aana Haiholota'inge a God (*Ark of the Covenant*)

Oto waite aana pongine a Mosis kire asuie ngaeta kesi aani ei, na kire si puluie kol haahie sapena kesi po'oi sinaha na i laona no'one. Oto i laona kesi ngeena kire konie e ro rerepatai heu nge a God e uusue mo ha'atolanga i lengini. Oto ho ate'a aana ngaulaa kire haara'inie aana “mana” na apa'a a Eron kire koni'i i leune no'one hunie kire ke mani o'o'o i laona kesi ngeena. Kesi ngeena na ahutana mo ola i laona kire tohungai maa'i aena aana mo ola ngeena nge kire haata'inie haiholota'inge a God hunie mwala ingeie ni Jiu. Oto kire haara'inie kesi ngeena aana “Kesi Aana Haiholota'inge.” Leesie “Haiholota'inge” aana ere-luhesilana mo wala ienini.

Kesi ngeena e haata'inie uri aamasinge na manata-diananga a God e ii'o pe'ire mo Jiu, na maholo mo Jiu kire ada-ada hailiu i laona hanuesala kire too-tolea lo'u kesi ngeena pe'ire. Oto ta'ena nga leu kire ko hule aana, na kire ko ne'ie kesi ngeena i laona Nume Maa'i Susulu ikire. Lae-lae maholo a Solomon Inemaui e asuie Nume Maa'i Peine a God i Jerusalem kire si ne'ie lo'u kesi ngeena i laona aana leu kire haara'inie aana “Hahu'ana Leu Maa'i.” Leesie Hibru 9:4 na Haata'inge 11:19.

Kilipwe'u (*Tomb*)

Mo kilipwe'u ikire mo Jiu e aaopa mwaanie mo iini kolu sai esui'i si'iri. Mo kilipwe'u ikire e lio mala mo hahale ikie, aana mo Jiu kire

sai didie mo kilipwe'u mwaanie mo heu peine i sulie mo uuwo. Oto i laona mo kilipwe'u ngeena kire ko esuie mo tahe talana iinoni e mae. Mo kilipwe'u ikire ni otona, na kire sai ne'ie mo rae hunge mola i laona ta'a-ta'a hahale urine. Leesie Mak 5:2-5 na Luk 23:53-24:12 na Jon 11:38-44.

Kraes (*Christ*)

“Kraes” mei wala ni Krik nge kire oolisia mai mwaanie mei wala “Mesaea” aana erenga ni Hibu. Lo'onga'inge aana e ro mei wala ngeena e uuri, “Mwane kire suhie aana rumu huni ha'a-aalaha.” I laona mo Uusu-uusu Maa'i oto i na'o, a God e haiholota'i huni lio hilisie a Kraes mwaanie komu a Deved Inemaui, na huni uusunge'inie mai i saada mo Jiu huni ha'a-uurire, na hunie uri ingeie ke aalaha oto tara'asi haahire aani oodota'inge. Leesie Matiu 2:6, 22:42.

Oto aana pongine a Jisas, mo Jiu kire maa-maa'oohi susuto'o loosie a mwane ngeena, aana e liue oto hai tangalai helisi nge kire ko ii'o loosie. Kire hiiwalaimoli uri aana maholo a Kraes kei lae mai, ke si lae mai oohe aasie Inemaui peine mo Rom, na kei esuie po'o ni henuie i Israel kei peine liutaa aana ahutana mo leu lo'u aana walumalau. Leesie Matiu 11:2 na Jon 1:49 na Palonga 1:6.

Ta'e a Jisas e ha'a-uusulie mwala uri a Kraes kei sapesalu na kei mae aana aalahanga ingeie e ka'a ne'ie ike aalahanga ni welumalau. Leesie Luk 24:26-46 na Jon 18:36. Na a Jisas e ka'a sasare haara'inie maraana ike aana a Kraes, aena aana mwala kire to'o aana oto mo

lo'onga'inge aaopa aana tolahana mwane nge ke ne'ie a Kraes. Leesie Jon 12:34. Ngaeta mo iini mala mo pwaarongoisuli kire hiiwalaimoli aana, ta'e mo iini hunge aada mo Jiu kire ka'a lio saie ike uri ingeie a Kraes. Kire ko sere'i rongo i sulie ha'a-uusulinge ingeie aana saeda uri kire ke ne'i mwane paine haahie nga aalahanga aana walumalau ienini. Leesie Luk 23:2. Kire ko sere'inie tohungana Kraes aana kire ko heri hunie nga Kraes aaopa, iini nge kei lae mai pe'ie mae paine hunie kei ne'i inemaauri aana walumalau ienini. Leesie Jon 6:14-15.

Lengi (*Heaven, Paradise*)

Ie hanue manikulu'e nge a God e ii'o aana pe'ie mo ensel ingeie. A Jisas e uure mwaanie i leune aana maholo e hute mai i laona walumalau. Oto maholo a Jisas e ta'ela'i mwaanie maenga, e aaliho'i lo'u hunie hahu'ana ii'oha paine ni manikulu'anga i pwalo-pwalona God Aamana i Lengi. Ikie mo iinoni kie hiiwalaimoli aana Jisas pe'i lulu i sulilana, ikie no'one kie kei ii'o huu aani ilenimwa'enga oto ta'au i Lengi pe'ie a God oto di. Leesie Matiu 6:9 na Mak 10:21 na Luk 23:43 na Haata'inge 19:1.

Li'oa Aaela (*Evil Spirit, Demon*)

Mo li'oa aaela ngeena, ikire mo koni-konihe a Pwelu Eero-eero mala mo ensel ikire oto mo koni-konihe a God ta'au i Lengi. Mo li'oa aaela ko tohungai leledie mo iinoni na kire to'o aana no'one nanamanga huni waelie mo iinoni. Ngaeta mo satai ola lo'u hunire uuri "Aakalo," "Hi'ona," "Li'oa Mada-mada," "Li'oa

ni Ooraha'aa,” na “Wasi.” Walu ola ienini kire ne'ie ta'a-ta'a taungei ola mola, aana kire ko meni esu mola nana a Pwelu Eero-eero huni waelie asunge a God. Ta'e a God e tohungai nanama lo'u liutaa aada, na e niie nanamanga haahire no'one hunikie. Oto a God kei a'aila'asire taane, na ha'amangolada kei lae mola i laona dunge nge e ka'a sai mwa'a ike lo'u. Leesie Matiu 12:22-29, 25:41 na Mak 16:17.

Ngaeta mo iini aaka si'irini ko hiiwalaimoli uri mo aakalo na mo hi'ona, ikire oto nunune mo iinoni. Ta'e ha'ike. Uusu-uusu Maa'i ko ha'a-uusulikie uri e tohungai aasa oto hiito'o hunie mo iini kire mae oto uri kire kei ooli lo'u mei i welumalau. Leesie Luk 16:19-31. Mo aakalo na mo hi'ona ikire ha'ike nge nunune mo iinoni, ta'e ikire oto mo li'oa aaela, mo koni-konihe a Pwelu Eero-eero nge ko esu huni waelie mo iinoni aani eeronga na lupwe'i deunge.

Li'oa Maa'i (*Holy Spirit*)

Satai Li'oa Maa'i nge satai ola hunie Li'oa a God. Li'oa Maa'i ingeie nga God no'one mala a God Mama'a na a God Kale. Na ikiraelu e ta'a-ta'a God mola. Leesie Matiu 28:19. Li'oa Maa'i a God ngeena nge ko esu i manatana iinoni hunie ke hiiwalaimoli aana a Jisas Kraes. Na ko hu'isie manatana iinoni hunie ke saie uri a Jisas oto walaimolinge. Leesie Jon 16:13 na 1 Korinit 2:10-13. Na nanamanga aana Li'oa Maa'i nge ko da iinoni ko unue walana God, na ko esuie mo hu'i-hu'ite na ko ha'a-a'aila'aa iinoni huni esu nana God. Leesie 1 Korinit 2:4-5. Na Li'oa Maa'i no'one ko niie mo niinge hai

aaopa'i hunie mo iinoni huni esu eeni huni ha'a-a'aila'aa soihaada'inge a God. Leesie 1 Korinit 12:4-11 na "Soihaada'inge" aana ere-luhesilana mo wala ienini.

Livae (*Levi*)

A Livae ingeie ngaeta mwane aana aawalai mwela mwana rue kire hute aana a Jakob. A God e lio hilisie komu a Livae hunie kire ke hairareta'i i laona Nume Maa'i ingeie. Na e unue no'one uri mo mwane aana aalingeilusu a Eron aana komu a Livae ha'alaa kire ko esu mala mo pris huni uunu ola i saana.

Maholo mo Jiu kire oopaa mwakano i Israel huni nii-niie nana mo komu ikire, kira Livae kire ka'a to'o aana ike nga mei mwakano paine. Ta'e aapa ikire oto ngaeta mo kele huilume mola, aana a God e unue uri ikire, kire ke si meuri mola aana niinge aana tangahulu'ana hunie a God mwaanie ngaeta aawalai komu mwana eeta. Leesie Luk 10:32 na Jon 1:19 na Hibu 7:5-10.

Na ngaeta mwane satana a Livae no'one nge ngaeta mwane aana aawalai pwaarongoisuli mwana rue a Jisas. A Livae ngeena kire ko haa-haara'inie no'one aana a Matiu. Leesie Matiu 9:9 na Mak 2:14 na Luk 5:27-29. Na ingeie no'one nge e uusue Tataroha Diana a Matiu.

Loto-maa'inge (*Baptism*)

Hola'ina'o a Jon Loto Maa'i e loto maa'i aana mwala huni deu aakau aada loosie laenga mai a Kraes. A Jon e loto maa'i aana mwala maholo kire oonisa'e na kire toli'aasie mo tolahai ola aaela ikire. Ma'alana e urine, ta'e a Jisas e saronai lae lo'u i saana Jon hunie a Jon ke

loto maa'i aana. Aana ko deu urine, a Jisas ko haata'inie uri laeliwalanga a Jon e diana, na aana maholona a God e si unu haada'i aana uri a Jisas oto a Kalena. A Jon e suuhe'inie mwala i laona wai huni loto maa'i aada, na e loto maa'i aana a Jisas no'one urine. Leesie Matiu 3:6-16

Maholo a Jisas e aaliho'i ta'au i Lengi e hatonga'i hunie mo pwaarongoisuli uri kire kei ha'a-uusulie ahutana mwala huni heimaanie a Kraes, na huni loto maa'i aada aana satana God Mama'a, God Kale, na God Li'oa Maa'i. Oto kire dau mola urine pe'i loto-maa'ilana mo iini nge kire hiiwalaimoli aana laeliwalanga ikire pe'i oonisaenga. Loto-maa'inge e haata'inie uri iinoni ngeena ko oolisia oto mauringe lalahu'e ingeie aana e horo maesie tolaha ni ooraha'aa, na e mauri eeliho'i lo'u huni lulu i sulie a Kraes aana mei meuringe haalu pe'ie nanamanga a Li'oa Maa'i. Mei mauringe haalu ngeena e ka'a lae ike mwaanie mo iinoni, ta'e a God mola ni nge ko esuie leune. Leesie Matiu 28:19-20 na Palonga 2:38-41 na Rom 6:3-11 na Kolose 2:12.

Maelaa Ni Osa (*Leprosy*)

Mo mei wala ienini kire uure hunie ahutana mo maelaa nge ko waelie te'e-te'ena sapena iinoni na kire sai sikihie mwala, uure aana nga iini hunie nga iini. Ngaeta mo maelaa ngeena e kele rako mola mala karata, ta'e ngaeta mo iini lo'u kire aela hiito'o aana ko esuie sapena iinoni e ka'a sai hiinge'inie nga mei hiinge, oto ko honu mola aana osa hali'ite mala karu wa mo to'u.

Oto i sulie mo Ha'atolanga a Mosis, nga iini nge e to'o aana mei maelaa aela ngeena i

sapena urine e ka'a rere'a ike i maana God ni ngeena. Oto mwala urine kire sa'a lae kara'inie lo'u nga iinoni, mwaanie maela ngeena e sikihie nga iini. E tohungēi eepu hunire no'one huni lai palo-paloo God i Nume Maa'i ingeie, wa lo'u huni ii'o i laona nga huilume. Ta'e mo to'u kire kei ii'o mola po'oi sinaha aana mo leu mwala ha'ike aani. Matiu 8:2-4 na Mak 1:40 na Luk 7:22, 17:12.

Malaahonga Hunie Ooraha'aa (*Temptation to sin*)

Mala nga iini wa nga mei ola ko esuie uri nga iini ko lo'onga'i huni deu aaela, nge malaahonga hunie ooraha'aa ni ngeena. Mo iini nge kire ko lae i sulie lo'onga'inge aaela aana malaahonga ngeena, kire ko ooraha'aa ni ngeena. Ta'e mo iini nge malaahongalada ko lae na kire ka'a lae ike i sulie, kire ka'a ooraha'aa ike. Uusu-uusu Maa'i e unue uri malaahongalana a Jisas e lae no'one aana ahutana mo tala nge malaahongalaka ko lae aani, ta'e a Jisas e ka'a ooraha'aa ike. Leesie Matiu 4:1, Hibru 4:15. A Jisas e ha'a-uusulikie huni aarenga'i uri a God ke su'uri toli'aasikie hunie malaahongalaka. Leesie Matiu 6:13, 18:7, na 26:41. Ta'e Uusu-uusu Maa'i e unue no'one uri maholo malaahongalaka ko lae, a God ke asuie nga tala lo'u mwaanie malaahonganga ngeena e to'ohikie na kie kei ooraha'aa aana kie kei tola i sulie ne'isaenga takalo ngeena. Leesie 1 Korinit 10:13.

Pris (*Priest*)

Ahutana mo pris ikire mo Jiu, kire mani uure aana aalingeilusu a Eron aana komu a Livae.

A God e ka'a niie nga po'o ni henue i Israel hunie komu a Livae, ta'e e unue uri kire ke si meuri mola aana niinge aana tangahulu'ana hunie a God mwaanie ngaeta aawalai komu mwana eeta. Leesie Matiu 12:4-5 na Mak 1:44 na Luk 1:5-8.

Oto asunge mo pris oto huni ne'i tatahowala i matolana mo Jiu na a God ta'au i Lengi. Kire ko ere pe'ie a God oolitana ruruhaa mo Jiu, aana ikire oto kire ko niie uunu-olanga mwala hunie a God pe'ie aitanainge uri a God ke aamasie mwala ingeie. Na lo'u kire ko ere pe'ie mwala oolitana a God, aana ikire oto kire ko ha'a-uusulie mwala aana mo Ha'atolanga a God.

Aana pongine a Jisas, hungelana mo pris ikire mo Jiu kire tohungai lae takalo aana kire pulongosie mola mo Ha'atolanga a God na kire ko rara mola aana mo ha'atolanga ikire mola maraada. Kire mani esu mola hunie ikire maraada ke paine, oto kire sere'i rongo oto hunie a Jisas, na kire uure honosie mola, na lae-lae kire horo maesie. Leesie Mak 7:1-12 na Luke 19:47.

Mo Uusu-uusu Maa'i aana Haiholota'inge Haalu ko ha'a-uusuli uri ahutaka mo iini nge kie hiiwalaimoli aana a Jisas, kie mani ne'i pris oto hunie a God. I tehula'ana apune a Jisas, kie sai uure i na'ona a God mola maraaka na kie ka'a saeto'o aana ike nga iinoni aaopa ke uure oolitaka hunie a God. Leesie 1 Timoti 2:5 na 1 Pita 2:5-9 na Haata'inge 20:6.

Mauriha'ai (*Soul*)

Mauriha'ana iinoni oto mangoi ola nge a God e niie hunie iinoni huni meu-meuri aana.

Mauriha'ai ola ngeena nge e oopaa mo iinoni mwaanie mo ola mala mo poo na mo usu aana ikire, kire ka'a to'o aana ike mo mauriha'ai ola. Mauriha'ai ola ngeena e ii'o mumuni i lalo aana iinoni. Kie ka'a sai leesie ike, ta'e a God mola e sai leesie. Aana maholo nga iini ko mae, a God e sai toolea mauriha'ana hunie ke ii'o aana nga leu loosie leilana aana dinge ooreta. Mauriha'ana kira hiiwalaimoli kei ii'o oto huu pe'ie a God ta'au i Lengi, ta'e mauriha'ana mo iini ka'a hiiwalaimoli kei lae mola hunie dunge. Leesie Matiu 10:28 na Haata'inge 20:11-15.

Mesaea (*Messiah*)

Ie mei wala aana erenga ni Hibru nge e oolisie mei wala "Kraes" aana erenga ni Krik. Leesie Jon 1:41.

Mo Ha'atolanga A Mosis (*Laws of Moses*)

Mo Ha'atolanga a God hunie mo Jiu ke lulu i suli'i kire ii'o i laona e lime puke i na'o aana Haiholota'inge Lalahu'e, aehota aana Jenesis lai hule aana Diutronomi. A God e unue mo ha'atolanga ngeena hunie a Mosis hunie ke uusue i laona mo puke ngeena, oto mo Jiu kire haara'inie e lime puke ngeena mo Ha'atolanga a Mosis. Mo puke ngeena kire to'o aana no'one mo laladonga i sulie ha'aholalana walumalau, na lue-lue e hane haahie walumalau, na walu ola lo'u i sulie aehotalana komu ni Jiu, na maholo mo Jiu kire iisitaa mwaanie hanue i Ijip. Leesie Matiu 5:17-18, Luk 2:22, na Jon 7:19-22, na Rom 2:12-29. Aana ngaeta mo leu mala Jon 10:34 na 15:25, mo Jiu kire sai haara'inie ahutana mo puke i laona Hai-

holota'inge Lalahu'e aana Ha'atolanga. Si'iri ikie mo iini aana soihaada'inge kie ka'a ii'o ike i memelutana mo Ha'atolanga a Mosis ngeena, ta'e kie ko lulu i sulie mola a Kraes mala a Pol Hurula'aa e unue aana Kalesia 2:15-21.

Mwane Susulu To'oha (*Tax Collector*)

Aana pongine a Jisas, mo maelonga mo Jiu, ikire mo Rom, kire ko aalaha haahie mo Jiu i laona hanue ikire i Israel. Oto kahamani ni Rom ngeena e lio hilisie ngaeta mwane ni Jiu huni susulu to'oha mwaanie mo eesine mo Jiu huni nii hunie inemaui ni Rom ngeena. Mo mwane susulu to'oha ngeena kire to'o aana mo ramo ni Rom huni pe'ire, na kire ko tohungai deu rarahie mo auhenu ikire hunie kire ke nii-nii peine. Oto ngaeta aapa aana mo niinge ngeena kire ko hele oorea, na ngaeta aapa kire ko niie hunie inemaui ni Rom ngeena. Ahutana mo Jiu ko tohungai sere'inie mo Rom, na liutaa mo koni-konihe ikire, mo mwane susulu to'oha nge kire ko ruru pe'ie mo maelonga ikire huni waelire suli maholo. Aena urinena mo Jiu kire unue uri ikire mo iinoni ni ooraha'aa. Leesie Matiu 9:9-12 na Luk 3:12-13 na Rom 13:6-7.

Na'ohai Pris (*Chief Priests*)

Aana pulitaa mo pris, ngaeta mo iini kire paine liutaa aana ngaeta mo iini lo'u, na kire ne'i na'ohai pris. Mo ha'atolanga i sulie ii'onga rere'a ikire e hi'e liutaa, na asunge ikire e paine liutaa no'one. Mo na'ohai pris kire mani ii'o i Jerusalem, na ikire oto kire ko lio i sulie Nume Maa'i Peine a God ta'au. Leesie Matiu 2:4 na Mak 14:1 na Palonga 9:14.

Na'ohana Mo Na'ohai Pris (*High Priest*)

Aana pulitaa mo na'ohai pris, ta'a-ta'a mwane e paine liutaa haahire, na ingeie oto Na'ohana Mo Na'ohai Pris. Mo inemaui oto ni nge ko ha'a-uuresie Na'ohana Mo Na'ohai Pris. Mala inemaui nge e ne'ie inemaui diana, nge e sai lio hilisie mwane diana hunie ke ne'ie Na'ohana Mo Na'ohai Pris. Ta'e mala uri inemaui ngeena ko aela mola mala mo inemaui aana komu a Herod, nge e sai ha'a-uuresie mola mwane nge e nii to'oha paine hunie. Na'ohana Mo Na'ohai Pris ngeena, ingeie no'one pwaune pulitaa ni lei-lei. Aena urinena, Na'ohana Mo Na'ohai Pris ngeena ingeie oto ruana nga mwane paine i laona po'o ni henue i Israel purine inemaui. Leesie Mak 14:53 na Jon 11:49-50.

Maholo a Jisas e saanau, a Anas e ne'ie Na'ohana Mo Na'ohai Pris. Ta'e aana halisi 15 A.D. mo Rom kire ta'aasie a Anas mwaanie ii'oha ngeena, na kire lio hilisie mwane hungaona a Kaiapas hunie ke oolisie. Oto a Kaiapas e ne'ie Na'ohana Mo Na'ohai Pris aana maholo a Jisas e lae pe'ie ha'a-uusulinge ingeie. Ta'e a Anas, repo mwane hungaona a Kaiapas, e paine ue aana ne'isaenga mwala. Leesie Jon 18:12-13.

Nume Maa'i Susulu (*Tabernacle*)

Maholo mo Israel kire walo-waloliu i laona hanuesala, a God e unue hunie a Mosis ke asuie nga nume susulu, oto a Mosis e asuie oto i sulie a God e hatonga'i hunie. A Mosis e asuie nume susulu ngeena aana mo sala na mo te'e-te'ena mo ola mauri. Maholo kire ko

ada lo'u aana nga leu na kire sikihie nume ngeena na kire toolea. Maholo kire ko hule aana leu huni mamalo aana na kire launge'inie lo'u huni ne'ie Kesi aana Haiholota'inge a God i laona. Mo Jiu kire sai loko no'one i saana nume ngeena huni palo-paloo a God. Oto lae-lae i purine ngaeta mo tangalai helisi, a Solomon Inemaui e asuie Nume Maa'i Peine i Jerusalem huni oolisie Nume Maa'i Susulu ngeena. Leesie Palonga 7:44-48 na Hibru 8:2-5

Nume Ni Palo-palo Mo Jiu (*Synagogue*)

Mo Jiu kire sai esuie mo lokonga ikire i laona mo nume ni Palo-palo ikire, na oto liutaa aana mo Dinge Maa'i ikire. Ahutana mo huilume i laona mo po'o ni henue mo Jiu kire mani to'o aana mo nume ni Palo-palo urine na kire ko palo-paloo no'one a God i laona mo nume ngeena. I laona mo nume ngeena nge kire ko saa-saai mo Ha'atolanga a Mosis na mo Uusu-uusu Maa'i mo propet nana mwala maholo kire ko loko. Leesie Luk 4:14-20 na Palonga 17:1-3.

Oohongi-olanga (*Trials*)

Mei wala ie ko ere i sulie mo aasanga nge ko reu aaka, na nga taa kie ko esuie aana maholona ko haata'inie nga taa e ii'o i laona saeka. Mo oohongi-olanga kire aopa mwaanie mo malaahonga, aana malaahonga ko lae hunie iinonine ke dau aela. Ta'e oohongi-olanga ko lae huni haata'inie hiiwalaimolinge iinonine e susu uri taa. Ngaeta mo maholo a God e sai toli'aasikie hunie oohongi-olanga ngeena aana e sare asuie hiiwalaimolinge na diananga ikie

ke paine lo'u. Leesie Matiu 5:11-12 na James 1:2-4.

Oolongaunge (*Fasting*)

Mo Jiu nge kire ha'ama'u aana a God, kire sai toli puri aana ngaunge hunie mo kele maholo. Kire sai deu urine aana kire oonisaie oto to'ohuu (Jona 3:5-10), wa kire saehuu oto hiito'o (1 Samuel 31:13), wa kire ko sare ne'isae tararuru pe'ie a God (Palonga 13:1-3), wa kire tohungai saeto'o aana uri a God ke aalamie aitanainge ikire (Nehemaea 1:4). Tolahai ola urine nge oolongaunge ni ngeena.

Ngaeta mo maholo mwala kire sai oolongau tararuru, na kire sai oolongau no'one mola aani iinoni maraana. Aana Uusu-uusu Maa'i a Propet Sekaraea e unue uri ikire mo Jiu kire ke oolongau ha'ahai i suli helisi, ta'e ngaeta mo iini ko tola liue oto hiito'o aana kire ko oolongau ha'arue i suli wiki. Leesie Luk 18:12. E malisine uri ikie mo iini aana soihaada'inge kie ke oolongau no'one aana ngaeta mo maholo. Leesie Matiu 9:15 na Palonga 13:2, 14:23. Ta'e aana maholo kie ko oolongau, kie ke asu to'ohuu aana, na kie ke su'uri esuie mola hunie mwala ke leesie uri kie ko oolongau. Leesie Matiu 6:16-18.

Parise (*Pharisee*)

Ie ngaeta pulitaa ni ha'a-uusuli aana ikire mo Jiu. Mo Parise kire uure aana ahutana mo komu ni Jiu, na kire ko saa-saaie mola Uusu-uusu Maa'i hunie kire ke saenanau aana ahutana mo Ha'atolanga a God. Urine e diana, ta'e kire lae takalo aana maholo kire sapeie lo'u mo ha'atolanga ikire maraada. Mo iini

hunge aada kire lo'onga'inie uri ikire oto kire diana lo'u liutaa aana ngaeta mo Jiu, ta'e kire ko lio-lio mola aana aapa i sinaha, na kire pulongosie dianaha'ana manatana iinoni. Mo Parise kire dau-deu rarahie mwala huni lulu i sulie ta'e-ta'ena nga ola aana mo ha'atolanga ikire ngeena, ta'e ikire maraada kire lae aaopa mwaanie oodota'inge na manata-diananga na aamasinge. Leesie Matiu 15:1-14 na Matiu 23.

Propet (*Prophet*)

Mo propet ikire mo mwane maa'i a God. Ngaeta mo maholo a God e toli'aasie uri kire ke leesie mo aanoa hatarie mo maholo nge ko lae ue mai, na huni ere lalai i sulie nga taa kei reu aana maholona. Ta'e asunge ikire e ka'a pulo ike i leune. Na'ohai esunge ikire oto hunie kire ke unu tahanga'inie walana a God hunie mo iinoni, liutaa kire ko ere aana mwala huni ha'a-oodohie mo takalonga ikire. Ahutana oto walana mo propet ko lae oto urine hunie mwala ke ii'o maa'i mala oto a God no'one ko ii'o maa'i. Leesie Matiu 7:12 na Luk 7:16 na 1 Korinit 12:28-29 na Hibru 1:1 na 1 Pita 1:10-12.

Pulitaa Lei-lei (*Sanhedrin, Council*)

Ie satana na'ohai pulitaa ni rato ikire mo Jiu aana pongine a Jisas. E hiu aawala aana mo na'ohai pris na mo na'ohai ha'a-uusuli na mo rato ni mwane kire ii'o aana pulitaa ngeena, ta'e Na'ohana Mo Na'ohai Pris ni e ne'i na'ohai mwane nada aana pulitaa ngeena. Mwala aana pulitaa ngeena, kire mani ii'o mola aana hanue paine i Jerusalem, na kire sai ii'o aana pulitaa ngeena lai hule aana maelada. Lio i

sulinge ikire pulitaa ngeena oto huni oala'inie na huni lei-leie mauringe aana ii'onga ruru ikire mo Jiu. Ikire oto kire urihana palament ikire mo Jiu, na ikire no'one urihana na'ohai kot ikire lo'u. Leesie Palonga 5:21. Kire sai ha'a-oodohie mo iini nge ko deu aelasie nga mei ola, aana kire to'o aana mo ramo ikire huni deu i sulie nga taa kire unue. Kire sai holo to'oha hunie nga iini, wa rapusie nga iini, wa aasie nga iini i laona nume ni ho'o. Ta'e aena aana ikire mo Jiu kire o'o'o mola i melutana kahamani ni Rom, kire ka'a to'o aana ike nanamanga huni horo maesie nga iini. Leesie Jon 18:31.

Maholo pulitaa ienini e leie a Jisas, kire tohungai waelie mo ha'atolanga ikire maraada, aana ha'atolanga ikire e uure honosie (1) lokonga i rodo. Leesie Matiu 26:59-75, (2) lokonga aana ta'ena nga dinge maa'i (Luk 22:7 e haata'inie uri lokonga ikire ngeena e rau aana eetana nga dinge aana Houlaa Ni Liumwaanie), (3) na niilana mei wala ni leinge hunie ha'aletehinge aana dinge nge kire si rongoa mo ere-erenga aana i'inge. Leesie Matiu 27:1.

Pwaarongoisuli (*Disciple*)

Mo iinoni nge ko ii'o taraure'i pe'ie nga ha'a-uusuli huni lulu i sulie walana na huni saenanau mala ingeie, ikire oto mo pwaaron-goisuli a ha'a-uusuli ngeena. Mo maholo hunge i laona Puke Maa'i, mo mei wala “pwaaron-goisuli a Jisas” ko uure mola hunire ikire aawalai mwane mwana rue, nge a Jisas e

haara'inire lo'u aana mo "hurula'aa." Leesie Luk 6:13. Ta'e aana ngaeta mo maholo mei wala pwaarongoisuli ngeena ko uure no'one hunie ahutana mo iini nge kire ko lulu i sulie a Jisas. Leesie Luk 19:37 na Palonga 6:1. Na ikie no'one mo pwaarongoisuli a Jisas mala kie ko lulu i sulie to'ohuu.

Pwelu Eero-eero (*Devil, Satan, Bielsebul*)

Ie satana na'ohai aalaha haahie ahutana mo li'oa aaela na ahutana mo taungei tolahai ola aaela aana walumalau ienini. Hola'ina'o a Pwelu Eero-eero ingeie nga iini aana mo na'ohai ensel nge a God e ha'aholara. Ta'e ingeie e tooha'inie mola maraana na saena uri ke paine liutaa aana God. Oto e pweloa mola ngaeta mo ensel lo'u na kire ooho pe'ie a God ta'au i Lengi. Leesie Haata'inge 12:7-9. A God e tohungi horo aelasia pulitaa a Pwelu Eero-eero, na e dau aakau oto aana leu ni ha'amotaahinge hunire. Leesie Matiu 25:41 na Haata'inge 20:7-10. Aana kele maholoi sato ienini, a Pwelu Eero-eero e aalaha haahie walumalau mai aano i leu. Leesie Jon 14:30 na 2 Korinit 4:4 na Epesas 2:2. Aana ingeie oto maelonga a God, nge ingeie ko tohungi esu hiito'o huni waelie ahutana mo ola diana a God ko esui'i mai aano. Liutaa ko eeroa mwala mwaanie kire palo-paloo tohungi God ikire. Leesie Matiu 4:8-10 na Mak 3:22-26. Tolahana a Pwelu Eero-eero mola hunie eeronga na horonga, na ingeie oto aamana eeronga. Leesie Jon 8:44.

Sadiusi (*Sadducee*)

Ie ngaeta pulitaa ni ha'a-uusuli no'one ikire

mo Jiu. Mo Sadiusi kire hiiwalaimoli mola aana mo ha'a-uusulinge i laona puke Jenesis lai hule aana Diutronomi. Aena urine kire ka'a hiiwalaimoli aana mo puke maa'i lo'u uure aana Josua lai hule aana Malakae, wa lo'u mo ha'atolanga mo weuwana mo Parise. Mo Sadiusi, kire ka'a hiiwalaimoli ike aana maurihe huu wa mei wala nge e unue uri mo iinoni kire sai meuri lo'u i purine kire mae oto. Na kire ka'a hiiwalaimoli ike aana uri a God kei waaie mo iini e oodota'i na kei ha'aletehie mo iini aaela. Na kire ka'a hiiwalaimoli ike no'one aana mo ensel na mo li'oa aaela. Na kire ka'a hiiwalaimoli ike no'one aana uri a God ni e aalaha haahie nga taa kei reu aana mo maholo kei lae ue mai. Walu ola ienini mo Parise kire mani hiiwalaimoli eeni, ta'e mo Sadiusi kire ka'a ne'isae tararuru ike pe'ire. Aena urine e ro pulitaa ngeena kire ko meni leledire mola hailiu. Aana pongine a Jisas pulitaa mo Sadiusi kire ka'a tohungēi hunge ike mala mo Parise, ta'e kire to'o aana nanamanga paine taane aena aana Na'ohana Mo Na'ohai Pris, a Kaiapas, ingeie ngaeta iini aana pulitaa ikire ngeena. Leesie Matiu 22:23 na Palonga 23:6-8.

Samaria (*Samaria*)

Po'o ni henuē i Samaria e ii'o i matolana e ro po'o ni henuē i Kalili na i Jjudia. Mwala ni Samaria ngeena kire ka'a ne'i tohungēi Jiu ike. Mo weuwada, ikire mo tohungēi Jiu taane, ta'e kire ko to'o aana mo Aapoloa Aaopa, na i leune kire ko pweidoraā oto mei epu ni Jiu pe'ie mei epu aaopa. Oto aena mei olana, nge ikire mo Jiu kire sere'inie mwala ni Samaria. Aana

pongine a Jisas, na mo Jiu kire lio tolinge'inire mo Samaria aena aana ikire mo tohungi Jiu ha'ike. Leesie Luk 10:33, 17:11-18 na Jon 4:4-43 na Palonga 1:8.

Sapena Kraes (*Body of Christ*)

Mo Uusu-uusu Maa'i a Pol Hurula'aa ko ha'a-uusulokie uri soihaada'inge e ne'ie sapena Kraes mai aano i leu i laona walumalau. Ma'alana ikie mwala hunge aana soihaada'inge, ta'e kie ne'ie ta'a-ta'a mei sape mola aana a Kraes, na ahutaka kie mani lado mola pe'ie ngaeta mwala aana ta'a-ta'a mei sape ngeena. Leesie Rom 12:4-5 na 1 Korinit 12:12-31 na Epesas 4:11-16, 5:22-33 na Kolose 1:18.

Na aana ngau-maa'inge, bred ko ha'amalaa sapena Kraes hunikie, aana nisilana mo mei bred ngeena ko pe'ikie huni aamasito'o aana sapesalunge a Kraes mala e unue aana ngaunge ooreta ingeie uuri, "Hasi'oku nge ienini nge toli'aasilana ko lae i tehula'amiu. Omu ke tete'urine huni aamasito'onga aaku." Maholo kie ko hele aana ngau-maa'inge ngeena, kie ko haata'inie uri kie noruto'o mola aana Jisas. Oto aena aana hiiwalaimolinge ngeena, kie lado pe'ie sapena Kraes—kie mani ne'ie sasarana Kraes. Leesie Matiu 26:26 na 1 Korinit 10:16-17, 11:23-29.

Satan (*Satan*)

Ie ngaeta sata lo'u hunie a Pwelu Eero-eero.

Satana God (*Name of God*)

Satana God oto ngaeta tolimaa oolitana nanamanga na diananga a God Mau-meuri'e, iini e paine liutaa. Maholo a Jisas e unue

uri kie ke asuie nga mei ola aana satana God, e haata'inie uri nga taa kie ko esuie, kie ke asuie pe'ie noruto'onga uri a God ke ha'awalaimoli'aa pe'ie nanamanga na di-ananga ingeie. Leesie Matiu 28:19 na Jon 16:24 na Palonga 10:48, 19:13.

Aana pongine a Mosis a God e unue hunie uri satana oto a “Iawe,” na ne'isaenga aana “Ineu oto” wa “Ineu oto nou ii'o huu.” Leesie Eksodas 3:14.

Sipu (*Sheep*)

Ie na'ohai ola mauri ikire mo Jiu ni otona, na mo Jiu kire tohungai saeto'o aana mo sipu aana kire sai ngeu'i, na kire sai esu sala aana iihuni no'one. Na aana mo Ha'atolanga a God, mo kalei sipu oto na'ohai ola kire sai uunue hunie uuraa'inge i saana God. Uunu olanga aana mo kalei sipu urine e ha'amalaa maenga a Jisas nge e ta'aasie mo ooraha'aanga ikie. Leesie Matiu 9:36, 18:12 na Jon 2:14, 10:1-6 na Palonga 8:32.

Taungei ola mauri ienini, e ka'a sai esuie ike nga mei ola huni ha'a-uurie maraana mwaanie mo usu ni me'esu, ta'e e saeto'o aana uri nga iinoni oto huni lio i sulie suli maholo. Aana ngaeta maholo mo Uusu-uusu Maa'i e unue uri mwala kire urihana mo sipu aena aana kire tohungai saeto'o aana nga iini huni lio i sulire. Oto e unue uri mo rato ni mwane aana soihaada'inge ke lio i sulie ruruhaa mala mo kakali sipu kire lio i sulie mo amaa ni sipu. Leesie Matiu 7:15, 10:5-8 na Jon 21:15-17.

Soihaada'inge (*Church*)

Ahutaka mo iini kie hiiwalaimoli aana God na kie ko lulu i sulie a Jisas, ikie oto soihaada'inge a God na ikie oto sapena a Jisas Kraes. Leesie 1 Korinit 1:2 na Epesas 1:22-23, 3:10. E malisine tolahaka ke tohungēi diana hunie ahutana mwala hai liu, na oto liutaa hunie mo iini aana soihaada'inge mala kire asuie ka'u i na'o aana pongine mo hurula'aa. Leesie Palonga 2:41-47 na Kalesia 6:10. Na tohungēi esunge ikie oto huni ha'a-a'aila'aa soihaada'inge. Aena urinena nge Li'oa Maa'i ko niie mai mo nanamanga hai aaopa'i hunikie, mala nanamanga huni ha'a-uusuli, na huni taroha'i, na huni aamasie kira si'oha'a, na huni lio i sulie asunge, na huni nii to'oha, na huni ha'a-uurie kira maitale, na nga mo nanamanga urine lo'u nge ko pe'ie soihaada'inge. Leesie Rom 12:3-8, 1 Korinit 12:7-11, 14:12 na Epesas 4:11-13.

Mei wala soihaada'inge e tohungēi oolisi diana aana ne'isaenga aana mei wala “Eklesia” aana erenga ni Krik, aena aana e ro mei wala ngeena kire mani to'o aana mei ne'isaenga uuri “mo iini nge a God e soire huni ii'o haada'i mwaanie rodohono.”

Tataroha Diana (*Good News, Gospel*)

Walana a God i sulie a Jisas Kraes oto mo wala ni meurihe, na ikire oto kire ne'ie Tataroha Diana. Aahu'i ne'isaenga aana e lae mola uri a God e tohungēi manata diana hunikie, ta'e ooraha'aanga ikie e oopakie mwaanie ii'onga pe'ie. Oto a God e ha'atolaa mai tohungēi Kalena, a Jisas Kraes, huni mae honotaka. Maholo a Jisas e mae i tehula'aka,

e toolea oto ha'aletehinge aana ooraha'aanga ikie. Na aena urine, ahutaka mo iini kie ko lulu i sulie a Jisas, kie sai lae oto i lengi huni ii'o huu pe'ie a God. Leesie Mak 16:15 na Jon 3:16 na Rom 1:16.

Torihesi'onga (*Circumcision*)

Leu ie, tolahada oto mo Jiu ni ngeena huni torie te'e-te'ei ola aana mo mwane. A God e niie tolahai ola ienini hunie a Ebrahim mala totoho ingeie. Totoho ngeena e ne'ie tolimaa aana haiholota'inge a God e asuie pe'ie a Ebrahim na mo iini aana komu ingeie uri kire ke ne'ie mo iinoni ingeie na ingeie oto kei lio i sulire na kei ha'adiana'ara. Leesie Jon 7:22-23 na Palonga 7:8, 15:1 na Rom 4:9-12.

Mei ola ienini kire sai esuie taane aana mo rato, ta'e liutaa kire sai esuie aana mo mwela. Maholo mwela mwane e hute, kire ko aehota iidumie mo dinge ingeie. Oto aana hiune nga hai dinge wa ta'a-ta'a wiki i purine hutelana kele wee-wee ngeena, kire sai esuie nga kele ngauhe. (Mo Jiu kire unue uri dinge ngeena e ne'ie walune nga hai dinge sulie kire ko iidu-iidu aaopa. Kire ko iidumie dinge wee-wee e hute aana, ta'e ikie ha'ike.) Oto aana hai dinge kire ko esuie ngauhe ngeena, kire ko si torie kele wee-wee mwane ngeena na kire ko haara'inie satana. Leesie Luk 2:21 na Pilipae 3:5.

Aana pongine mo hurula'aa, mo na'ohai mwane aana soihaada'inge kire ere hiito'o i sulie tolahana torihesi'onga, aana ngaeta mo iini kire unue uri mo iini kire helesie torihesi'onga ha'alaa ha'a-uurilada ke lae. Ta'e

lae-lae kire si leesie Li'oa Maa'i a God e sai ii'o taane no'one aana mo Aapoloa Aaopa, ma'alana kire ka'a torihesi'o ike, na aena leune kire si leesie uri a God e tahananie maa talana ta'ena nga iini. Leesie Palonga 15:1-31 na Rom 2:25-29 na 1 Korinit 7:18-19 na Kalatia 2:3-5, 6:12-15.

Uuraa'inge (*Sacrifice*)

Mo Jiu kire sai esuie mo taungei uuraa'inge hunge. Kire ko esuie mo uuraa'inge huni paalahea a God, na huni eitanaie hunie ke ta'aasie mo ooraha'aanga ikire, na huni eitanaie hunie ke pe'ire aana ta'ena nga ola. Aana mo dinge paine nge ahutana mwala ko loo-loko hunie mo ola i sulie mo Ha'atolanga a Mosis, nge mo pris kire sai uunu ola oolitana mwala. Na'ohai mei ola nge kire sai niie huni esuie mo uuraa'inge aani nge oto mo kalei sipu. Ta'e kire sai niie mo ola lo'u mala urou wa kalei puluke wa kooni wa rumu huni esuie mo taungei uuraa'inge hai aaopa'i eeni. Ta'a-ta'a aapa aana mo uuraa'inge ngeena kire uunue mola hunie a God, na ruana nga aapa ko lae hunie mo pris ke mauri aana. Leesie Luk 5:14 na Palonga 21:26 na Hibrui 5:1, 7:27.

Uusu-uusu Maa'i (*Scripture*)

Uusu-uusu Maa'i oto tohungana walana God hunikie mo iinoni. Leesie 1 Timoti 3:16. Ingeie oto e roro'a na e hi'e oto liutaa aana ta'ena nga mei ola, aena aana a Jisas e unue uri walu ola kei hola'i mango i na'ona walana God kei mango. Leesie Matiu 5:17-18, 24:35. Mo mwane maa'i a God kire uusue mo Uusu-uusu Maa'i, ta'e kire ka'a asuie ike i sulie saeda

maraada aana Li'oa Maa'i a God ni e haata'inie hunire nga taa huni uusue. Na aena kie saie oto uri a God ka'a sai eero ike, oto kie mani saie uri walu ola aana Uusu-uusu Maa'i e to'ohuu oto na nga eeronga ha'ike lo'u. Leesie 2 Pita 1:20-21 na 1 Jon 2:26-27.

Ikire mo Jiu kire to'o aana mola mo Uusu-uusu Maa'i a Mosis na mo propet i na'o, uure aana Jenesis lae hule aana Malakae, ta'e soihaada'inge a Kraes e to'o aana no'one mo Uusu-uusu Maa'i mo hurula'aa, uure aana Matiu lae hule aana Haata'inge, na ikire oto kire ko ere luhe diana aana liutaa tohungana tala huni hele aana maurihe huu pe'ie a God.

Uusu-uusunge I Na'o Aana Erenga Ni Krik
(*Ancient Greek manuscripts*)

Uusu-uusu Maa'i, nga ta'a-ta'a iinoni e ka'a uusu te'ingelue ike. Ta'e Li'oa Maa'i e pe'ie mwala hunge hai aropa'i huni uusue mo ahutana mo uusu-uusu i laona Uusu-uusu Maa'i ngeena. Leesie 2 Pita 1:20-21. Na mo mwane nge kire uusu-uusue mo Uusu-uusu Maa'i ngeena, kire uusu-uusu no'one aana mo helisi hai aropa'i. Ikire, kire ka'a au'esuie ike mo puke mala ikie si'iri, ta'e kire au'esuie mola mo mei pepa oto tetewa, oto kire hio-hio'i mola. Na lo'u kire uusu-uusu'i mola aani ki'i-ki'i, na kire au'esuie mola ta'a-ta'a ola. Oto aena aana hungelana mwala kire saeto'o aana mo uusu-uusu hio-hio aana walana God ngeena, oto kire sai taloa mola mo wala i laona, na kire ko uusue nga uusu-uusu lo'u i suli'i. Na mala nga uusu-uusu hio-hio ko ii'o tewa oto, na ko aehota huni lae aela oto, nge kire ko

deu urine lo'u mola aana huni esuie nga iini haalu lo'u mwaanie. Ta'e aana maholo kire ko lae pe'i talo'i urine, ohe kire ka'a lio diana aani, wa ohe kire ko deu lau-leu, nge aena mei olana, ngaeta mo uusu-uusu e kele hai aopa'i mwaanie iini i na'o aana ngaeta mo leu i laoni.

Hoe, mo uusu-uusu nge mo hurula'aa mala Matiu na Mak na Pol kire hola'i uusu'i aana erenga ni Krik, kire lalahu'e oto hiito'o, na kire tekela'i oto mwaanikie. Ta'e kie to'o aana taane nga mo uusu-uusu aana erenga ni Krik nge mo mwane aopa kire asui'i aana maholo kire taloa mo tohungei iini oto waite. Aana ngaeta mo leu, ne'isaenga aana mo wala ni Krik ngeena e ka'a matapwa ike aena aana mo wala kire tohungei lalahu'e oto na mwala ka'a unu-unue ike mo wala urine tarau. Aana ngaeta mo leu lo'u, mo uusu-uusu ngeena kire ka'a mani ere sada ike. E urihana mo puke aana mo pulitaa ni kana ikie. Ma'alana ta'a-ta'a koeamasta e ha'a-uusulire, ta'e ngaeta mo wala aana mo puke ikire kire kele aopa mola. Ta'e mo toota'i leu nge kire ere aopa urine e ka'a hule ike aana 1%, na kie sai noruto'o taane mola aana walana mo Uusu-uusu Maa'i kie to'o aana si'iri.

**Tataroha Diana i Sulie Aalaha Ikie a Jisas
Kraes
The New Testament in the Sa'a language of the
Solomon Islands
Niu Testament long langguis Sa'a**

copyright © 2005 Wycliffe Bible Translators, Inc.

Language: Sa'a

Translation by: SITAG

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2017-11-07

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 11 Nov 2022 from source files dated 30 Nov 2021

755c0440-93fa-5020-9311-ff68dce92d1d